

УДК 811.161.3:81.38Н.Мацяш

Тацяна Яўгенаўна Старасценка*канд. філал. навук, дац., дац. каф. мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка***Tatiana Starascienka***Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Linguistics and Linguodidactics
of Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank**e-mail: tstarascienka@gmail.com***РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ СЭНСАВЫХ АПАЗІЦЫЙ
У ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ НІНЫ МАЦЯШ**

Разглядаецца моўная рэпрэзентацыя сэнсавых апазіцый «жыццё – смерць», «святло – цемра», «цяпло – холад», «мінулае – будучае», «многа – мала» як базавых універсальных катэгорый у паэтычным дыскурсе Ніны Мацяш. Даследуецца роля не толькі лексічных супрацьпастаўленняў як асновы кантрасу, але і граматычных апазіцый займеннікаў, катэгорый склона, часу, якія пранікаюць у лірычныя суб'екты. Адзначаецца, што рознаўзроўневы мастацкі паралелізм з адносінамі супастаўлення ці супрацьпастаўлення высвечвае нечаканыя сэнсавыя прырашчэнні ў структуры паэтычнага тэксту, якія спрыяюць выразнасці творчага дыялога паміж пісьменнікам і чытачом пры інтэрпрэтацыі такога тэксту як дру-гаснай сістэмы мовы. Паказваецца, як паэтычная семантыка вершаў Ніны Мацяш знаходзіць цесную су-вязь з граматыкай, што ўплывае на адметнасць ідыястылю паэты.

Ключавыя словы: камунікатыўная прастора мастацкага тэксту, сэнсавая апазіцыя, супастаўленне, супрацьпастаўленне, сіметрыя, асіметрыя, рэляцыйная пара, ідыястыль.

Representation of Semantic Oppositions in the Poetic Discourse of Nina Matsyash

The article examines the linguistic representation of the semantic oppositions «life – death», «light – darkness», «warm – cold», «past – future», «a lot – a little» as basic universal categories in the poetic discourse of Nina Matsyash. The role of not only lexical oppositions as the basis of contrast is investigated, but also grammatical oppositions of pronouns, categories of case, tense, which penetrate into lyrical subjects. It is noted that artistic parallelism with the relationship of juxtaposition or opposition highlights unexpected semantic increments in the structure of the poetic text, which contribute to the expressiveness of the creative dialogue between the writer and the reader.

Key words: communicative space of a literary text, semantic opposition, juxtaposition, opposition, symmetry, asymmetry, relational pair, idiostyle.

Уводзіны

Развіццё камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту арыентавана на разгляд дыялагічных адносін паміж прадукцэнтам і рэцыпіентам, або аўтарам і чытачом. У сувязі з такім падыходам, як «ад рэакцыі да стымулу», або «ад чытача да тэксту», дзе рэакцыяй выступае сэнсавая апазіцыя, стымулам – тэкст як вынік асацыятыўнай дзейнасці рэцыпіента, варта звяртацца да асэнсавання базавых універсальных катэгорый, рэпрэзентаваных у беларускім паэтычным дыскурсе. Такімі катэгорыямі выступаюць сэнсавыя апазіцыі «*жыццё – смерць*», «*святло – цемра*», «*цяпло – холад*», «*мінулае – будучае*», «*многа – мала*» з адлюстраваннем асаблівасцей кантраснай светабудовы. «Чалавеку ўласціва мысліць у тэрмінах дыядных адносін: мы звычайна разбіваем

любых рэальных адносін на пару дыяд» [1, с. 9]. Па сутнасці, такое мысленне характэрна для паэта пры мадэляванні свету, у выніку чаго кожны літаратурны твор увабляе індывідуальна-аўтарскі спосаб арганізацыі свету. Падыход «ад рэакцыі да стымулу» адлюстроўвае дынаміку камунікатыўнай прасторы мастацкага дыскурсу, бо праз разнастайныя моўныя сродкі і структуры тэксту чытач мадэлюе ідыястыль пісьменніка.

У сваім даследаванні мы абапіраемся на падыход Ю. М. Лотмана, які на канкрэтных прыкладах паказаў, што паэтычная канструкцыя стварае адметныя семантычныя супастаўленні і супрацьпастаўленні, адрозныя ад семантыкі натуральнай мовы, і гэта акалічнасць спрыяе мастацкаму эфекту «барацьбы» [2]. Так, на моўным узроўні

словы могуць мець розныя дэнататы, а на ўзроўні другаснай сістэмы, якім з'яўляецца паэтычны тэкст, валодаюць агульным дэнататам. Гэтаму ў значнай ступені спрыяе рознаўзроўневы мастацкі паралелізм, таму любое слова высвечвае нечаканыя сэнсавыя прырашчэнні і ўплывае на іншыя. Такі падыход важны і ў адносінах асэнсавання знешняй дыялагізацыі «ад рэакцыі да стымулу», пры якой найбольшую цікавасць выклікаюць непасрэдна мастацкая структура і ідыястыль пісьменніка. Знешняя дыялагізацыя мастацкага дыскурсу найперш праяўляецца ў паэзіі, дзе лексіка-граматычныя структуры ствараюць зусім нечаканы сэнс. У мове паэзіі асноўным структурным прынцыпам, згодна з навукавай пазіцыяй Ю. М. Лотмана, становіцца паралелізм з адносінамі супастаўлення ці супрацьпастаўлення, якія спрыяюць выразнасці творчага дыялога паміж пісьменнікам і чытачом пры інтэрпрэтацыі паэтычнага тэксту як другаснай сістэмы мовы.

У гэтым даследаванні мы ўлічваем разнастайныя стылістычныя прыёмы і тыпы вылучэння стылістыкі дэкадавання. Лічым, што актуалізацыя сэнсавых апазіцый у паэтычнай структуры найбольш поўна адлюстроўвае яе адметнасць, садзейнічае магчымасці выразнай чытацкай інтэрпрэтацыі і разам з тым – дынаміцы камунікатыўнай прасторы, бо інтэрпрэтацыя з'яўляецца актыўным творчым працэсам.

У паэтычным дыскурсе Ніны Мацяш прадстаўлены ўсе сэнсавыя апазіцыі, якія адметна структурыруюць сістэму вобразных сродкаў і рэляцыйных адносін. Мэта гэтага артыкула – прааналізаваць лексіка-граматычныя рэпрэзентанты сэнсавых апазіцый паэтычнага дыскурсу Ніны Мацяш.

3 пастаўленай мэты вынікаюць наступныя задачы:

1) асэнсаваць ролю лексічных сродкаў у стварэнні кантрасту;

2) паказаць адметнасць граматычных вербалізатараў вобразнага адлюстравання свету;

3) даказаць важнасць уліку рознаўзроўневага паэтычнага паралелізму з адносінамі супастаўлення і супрацьпастаўлення пры дэкадаванні мастацкага тэксту;

4) выявіць спецыфіку ідыястылю Н. Мацяш.

Сэнсавая апазіцыя «мінулае – будучае»

Сэнсавая апазіцыя «*мінулае – будучае*» выяўляе ў Н. Мацяш усечаныя інварыянты «*мінулае – цяперашняе*», «*цяперашняе – будучае*», звязаныя семай кахання рэляцыйнай пары «я – ты». Кожны кампанент прыведзенай градуальнай апазіцыі рэалізуе неадназначнае ўспрыманне. Так, у будучыні «я» выяўляецца «мінус-паняцце» – праз генітыў адмаўляецца «ты»: *Зноў наступнасць мая – без цябе* («Лістапад»). Экспрэсію ростані эксплікуюць перфектныя формы *абляцелі, зрудзеў, зліняў*. Будучыня трансфармацыі аб'яднанага вобраза «мы» верша «Мы стрэнемся, хоць нас ужо не будзе...» ў чужой душы прадвызначае распад «мы» на «я» і «ты» – толькі так можна дасягнуць шчасця. Будучае, такім чынам, праз апазіцыю *адзінкавае/множнае* звязваецца з кожным лірычным суб'ектам паасобку, а яднае іх у цэлае толькі абстрактным назоўнікам *памяць*: *І смутак ляжа гарою / На ўтульнасць тваю, / На вясёлы твой дзень, / На памяць пра нас абоіх* («Слова маё не наліча бяды...»); *Ты спынішся ў алейцы той, і памяць / Зноў пацалункам першым нема выбухне* («Вяртанне»). Кампанент апазіцыі *мінулае* ў дыскурсе Н. Мацяш: 1) раз'ядноўвае «я» і «ты» перфектам *развіталася* ў функцыі рэмы, узмоцненай парцэлятам-сірканстантам *даўно*: *Я з Вамі развіталася. Даўно* («Я з Вамі развіталася...»); 2) аб'ядноўвае «я» і «ты» ў сірканстанце-тэмпаратыве *калісь*: *Чытаю твой кароткі ліст, / Які, як парастак нязломны, / Прабіўся з нашага калісь / У дзён цяперашніх улонне* («Было расстанне»); 3) адасабляе «я» ад «ты» экзістэнцыяльным дзеясловам *быць* з семай мройнасці: *Быў. / І не было* («Ты»); 4) набліжае «я» і «ты» перфектам *знайшла*: *І вось знайшла... Я ўсё ж Цябе знайшла?!* («Я ўсё жыццё сваё Цябе шукала...»); 5) рэалізуе дыялектыку адносін «я» і «ты» праз паралелізм супрацьпастаўленняў: *Усё было: і сон, і парыванне, / Высокі ўзлёт, і марнасці сіло, / І нараканне, і самаз'яднанне* («Усё было: і сон, і парыванне...»). Найбольш асіметрычным з'яўляецца сярэдні кампанент – *цяперашняе*, паколькі эксплікуе семы кахання і ростані. У параўнальным аспекце парадыгма рэпрэзентантаў семы кахання большая, чым семы ростані. Так, эксплікацыя семы «каханне» адбываецца

ца: 1) праз творны аб'яднання: *Вы са мной* («Я з Вамі развіталася»); 2) праз прэдыкат эмацыянальнага стану: *А ты ўсміхаешся ішчасліва* («Як мне прывыкнуць да самой сябе...»); 3) эфект падманутага чакання: *І раптам – ТЫ!..* («Ты»); 4) праз суб'ектна-аб'ектныя адносіны з пераходным дзеясловам: *Я люблю цябе* («Я люблю цябе...»); 5) праз архісему 'моцнае пачуццё' ў канструкцыях са злучнікам *і*: *Ты ўсё, усё мне, / Ўсё на свеце: / І кліч жыцця, / І прага смерці* («Сугучча»); 6) праз аднастаўныя пэўна-асабовыя сказы з прэдыкатамі адносінаў блізкасці: *Цалую распрамененыя вочы, / Гарнуся ўсёй істотай пад крыло* («Страх»); 7) праз паўтор зваротка: *Любы мой, любы мой, любы мой!* («Не люблю тэлефонных размоў...»); 8) праз ужыванне звароткаў з нарастальнай градацыяй: *Найблізкі мой, мой цуд, маё ж ты свята, любоў мая; мой валадар, мой скарб неверагодны!* («Шчымлівае»); 9) праз прыналежныя канструкцыі: *Жыццё мяне любіць, / Тваёю істотай вітае-галубіць, / Тваімі вачамі ўзіраецца ў вочы, / Тваімі рукамі абняць мяне хоча, / Тваёй палымянаю думкай вартуе* («Ці трэба было?»). Эксплікацыя семы 'ростань' адбываецца праз генітыў: *А мне ўсё лепей без цябе* («Без цябе»).

Сэнсавая апазіцыя «святло – цемра»

Кампаненты апазіцыі «*святло – цемра*» вербалізуюцца сіметрычным і асіметрычным размяшчэннем слаёў «прадметнай сімволікі» і інтраспекцыі, а таксама ўзаемапранікненнем гэтых слаёў. Сіметрыя актуалізуецца агульнасцю семы 'гармонія' ў прэдыкатывах станоўчай ацэнкі і іменных прэдыкатах: *У мяне ўсё добра, ціха, ясна. / Гэткі ж ясны і спакойны дзень* («Неспакой»). Узаемапранікненне слаёў выражаюць разнастайныя трапеічныя сродкі з інтэнцыяй лірычнага «я»: *самыя ішчаслівыя світанкі; пазбіраю ў жменю смутку зёрны* («Зноўку ноч цыганкай каля ганка...»); *не хмарцеся, юныя дні!* («Усё паўтараецца»); *Каб у небе кожнай крывінкі маёй / Неўціхана спявалі / Жаваранкі пшчоты* («Жаваранкі пшчоты»); *Ідзём праз лёс, нібы праз лес* («Кагосьці версты разлучаюць...»); *Твае беды разыдуцца ў ветры, / Нібы гэтыя хмары* («Распагодзіцца! Распагодзіцца!...»); *Жыву без цябе, як без лесу бяроза на ўзгорку* («Чакаю цябе...»). Неабходна звярнуць увагу на

ролю творнага склону ў збліжэнні прыроднага і чалавечага. Пры яго разглядзе ў паэтычным тэксце С. Н. Бройтман вылучае від параўнання, выражаны творным пераўтварэннем, або метамарфозы, пры якім лірычны герой становіцца самой прыродай, светам [3, с. 570; 4, с. 133]. У Н. Мацяш творны склон садзейнічае збліжэнню абстрактных паняццяў духоўнасці з прыроднай з'явай: *І тая ішчырасць, спогадзь і пшчота, / Чым пераможна багацелі мы, / Шуміць бяссмертна весняю лістотай / На стромым дрэве нашае зімы!* («Немінальнасць»). Творны склон кантрастуе з месным пачуцця-лакатыву бінарнай генітыўнай метафары *на дрэве зімы*, што садзейнічае аксюмаранаму ўспрымання вобраза кахання адначасна з холадам зімы і весняй лістотай. Асіметрычнае размеркаванне слаёў прадметнага і інтраспектыўнага свету вербалізуюць супрацьпастаўленні *месны прыроднага – месны лірычнага «я»* (*над зямлёю – ува мне*), *апоўначы – ранне*: *Над зямлёю ледзьве-ледзь світае, / А ўва мне і апоўначы – ранне* («Ранне»). У вершы «Вясёлка» заглавак у сінанімічных адносінах перасякаецца з унутраным светам лірычнага «я» праз прэдыкатывы: *Ціхамірна і соладка на сэрцы трывушчым і ў антанімічных адносінах – з пейзажам: набракляя, шызыя, золкасць*. Збліжэнне прыроднага і чалавечага, святла душы і цемры свету эксплікуецца рэляцыйнай структурай з акалічнасцямі адносінамі: *За ўсё лета ні разу вясёлкі не бачыла – / Аж цяпер вось у небе асеннім заграла!..*, пры гэтым «здымаецца» апазіцыя *рэальнае/нерэальнае*: адсутнасць вясёлкі на небе – прысутнасць вясёлкі як кахання ў лірычным «я».

Сэнсавая апазіцыя «жыццё – смерць»

Эксплікацыя апазіцыі «*жыццё – смерць*» у Н. Мацяш адбываецца на ўзроўні кахання, а таксама асэнсавання вайны і міру. Паэтычную мадэль кахання ствараюць паралельныя канструкцыі, у якіх антонімы *хвіліна – вечнасць, з табой – без цябе* збліжаюцца архісемай 'каштоўнасць', узмоцненай семантыкай дзеясловаў *жыць, даражыць* («Ёсць адзінае выйсце – жыць...»). Іх гукавое падабенства садзейнічае сэнсаваму перасячэнню жыцця з каханнем. У кампаненце *жыццё «я»* і «ты» зліваюцца, прычым актыўную ролю ў гэтым адыгрывае

суб'ект «я»: перфект адзіночнага ліку ўра-сла прадвызначае перфектную форму множнага ліку зрасліся. Антытэза мір – вайна апазіцыі «жыццё – смерць» уключае супрацьпастаўленні неба сінь, Радасць Безаглядная – дот, мёртвае зелле, крываўнік, узмоцненыя аспектуальнасцю з рэпрэзентацыйнай працягласці жыцця цвіла, ішла і яго раптоўнага заканчэння заступіў («Строма»).

Сэнсавая апазіцыя «цяпло – холад»

Апазіцыя «цяпло – холад» рэалізуе ў Н. Мацяш паслядоўнае размеркаванне слаёў «прадметнай сімволікі» і інтраспекцыі. Прамы парадак слоў пейзажнага слою падкрэслівае значнасць суб'екта-дзейніка, інверсійны парадак слоў унутранага плана акцэнтуюе ўвагу на прэдыкаце эмацыянальнага стану: *Снег упаў на голле залатое – І шчыміць разгублена душа* («Снег упаў на голле залатое...»). У гэтай апазіцыі рэляцыйная пара «я» – «ты» адасабляецца ў прэзенсе: лірычнае «я» фарміруе вакол сябе кантрасны свет цяпла і холаду. «Я» не зліваецца з «ты», а толькі сузірае яго, ацэньвае праз прыналежную канструкцыю: *А мне ў тваіх вачах цвіце сланечнік* («Маналог сланечніку, твае вочы і я»). Зліццё «я» і «ты» эксплікуюць футуральныя індывідуальныя будзем, выбавіць, здзейсніць: *Што будзем, будзем разам мы, / Што лета нашага кахання / Навек нас выбавіць з зімы* («Ластаўчыны бераг»), *Што нас нявыказнае здзейсніць* («Снягі абложныя прадвесне...»), супрацьпастаўленыя імперфектным формам адасаблення з семантыкай надзеі на лепшае: *Мне твой воблік свяціў цеплавокі* («Мост»), цяперашняму адасаблення: *Не спяшаешся адгукацца* («Што пакінем») і пошуку: *На выдажджаным узмежку / Шукаю тваю усмешку* («Шукаю ўсмешку»). Тым не менш, у семантыцы будучага ўсё роўна прысутнічае кантрасны вобраз кахання: *Снягі абложныя прадвесне / Пратне травіначкі лязом, / І свет наш прадаўжальна змесціць / Паміж усмешкай і слязой, / І зноў панітавана будзе / Вясёлка траўня і слата* («Снягі абложныя прадвесне...»), дзе злучнік і дазваляе сінанімізаваць супрацьпастаўленні ўсмешка – сляза, вясёлка траўня – слата ў архісеме 'моцнае пачуццё'.

Сэнсавая апазіцыя «многа – мала»

Інтраспектыўны план становіцца асновай сэнсавай апазіцыі «многа – мала» Н. Мацяш і звязваецца з рэляцыйнай парай «я» – «ты». Кампанент *многа* выяўляе асіметрыю праз эксплікацыю мноства ў словазлучэннях *акіян тугі, тысяча пустынь, тысяча надзей* з канататыўнай семай тугі, падмацаванай перфектам *правеславала, перабрыла, пахавала*, і імплікацыю, тым не менш, унутранай спустошанасці адасобленага «я». Напаўненне лірычнага «я» адбываецца праз дзеяслоўную форму *знайшла* і займеннік *Цябе* з вербалізацыяй прадчування шчасця, якое ў праспекцыі верша перасякаецца з цяперашнім «ты» – ужо рэпрэзэнтантам кампанента *многа* з інклюзіяй вершу і нізу: *Цяпер Ты ўсё мне: і мой дол, і высі* («Я ўсё жыццё сваё Цябе шукала...»). У сэнсавых і эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах найбольшую значнасць для лірычнага «я» набывае кампанент *мала* ў экспліканце-займенніку *ты*: *Пакуль між трох мільярдаў на Зямлі ты / Адзіны мне, і я ў цябе – адна* («Не ў Рым вядуць дарогі...»), які, аднак, імплікуе вялікую жыццядаўнюю сілу кахання.

Заклучэнне

Разгляд ключавых сэнсавых апазіцый паэтычнага дыскурсу Ніны Мацяш «жыццё – смерць», «святло – цемра», «цяпло – холад», «мінулае – будучае», «многа – мала» сведчыць пра дынаміку камунікатыўнай прасторы мастацкага тэксту праз супастаўленні і супрацьпастаўленні, якія не супадаюць з узуальнымі. Гэта садзейнічае актыўнай інтэрпрэтацыйнай дзейнасці рэцыпіента, накіраванай на мадэляванне ідыястылю. Улік паслядоўнага паралелізму паэтычных твораў Ніны Мацяш паказвае, як у супастаўленні і супрацьпастаўленні ўдзельнічаюць разнастайныя граматычныя катэгорыі, займеннікі, сінтаксічныя адзінкі. Кампазіцыйна-моўны прыём кантрасу рэалізуецца не на ўзроўні лінейнага размяшчэння моўных адзінак, а на парадыгматычным узроўні, праз пэўныя тэкставыя сегменты. У выніку такога падыходу эфект супастаўлення і супрацьпастаўлення набывае разнастайныя формы эксплікацыі, паколькі нормы паэтычнай мовы валодаюць менш выражанай імператыўнасцю ў параўнанні з нормамі практычнай мовы. Паэтычная семантыка

вершаў Ніны Мацяш знаходзіць цесную сувязь з граматыкай у асаблівасцях функцыянавання граматычных катэгорый, у характары ўжывання часцін мовы, звязаных з пазнавальнай пазіцыяй лірычнага героя. Рэалізацыя сэнсавых апазіцый у Ніны Мацяш адбываецца не толькі праз лексічны су-

працьпастаўленні, а і праз апазіцыі займеннікаў, граматычных катэгорый склону, часу, якія пранікаюць у лірычныя суб'екты. Гэта дазваляе зразумець вызначальную ролю лексіка-граматычных сродкаў у стварэнні індывідуальна-аўтарскага стылю і наладжванні кантакту паміж аўтарам і чытачом.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Сухомлинова, Ю. А. Бинарные оппозиции в творчестве Андрея Платонова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Ю. А. Сухомлинова ; Самар. гос. пед. ун-т. – Самара, 2005. – 18 с.
2. Лотман, Ю. М. Структура художественного текста. Анализ поэтического текста / Ю. М. Лотман. – СПб. : Азбука : Азбука-Аттикус, 2016. – 704 с.
3. Бройтман, С. Н. Поэтика книги Бориса Пастернака «Сестра моя – жизнь» / С. Н. Бройтман. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 608 с.
4. Бройтман, С. Н. Поэтика русской классической и неклассической лирики / С. Н. Бройтман. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. – 485 с.

REFERENCES

1. Sukhomlinova, Yu. A. Binaryje oppozicii v tvorchiestvie Andrieja Platonova : avtorief. dis. ... kand. filol. nauk : 10.01.01 / Yu. A. Sukhomlinova ; Samar. gos. pied. un-t. – Samara, 2005. – 18 s.
2. Lotman, Yu. M. Struktura khudozhestviennogo tieksta. Analiz poetichieskogo tieksta / Yu. M. Lotman. – SPb. : Azbuka : Azbuka-Attikus, 2016. – 704 s.
3. Brojtman, S. N. Poetika knigi Borisa Pasternaka «Siestra moja – zhizn'» / S. N. Brojtman. – M. : Progress-Tradicija, 2007. – 608 s.
4. Brojtman, S. N. Poetika russkoj klassichieskoj i nieklassichieskoj liriki / S. N. Brojtman. – M. : Ros. gos. gumanitar. un-t, 2008. – 485 s.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 24.10.2021